

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.10>

Volume 8/1

2024 p. 197-209

BİR TÜRK ŞEHİRİ OLARAK SAKASTANA (SİSTÂN/SİCİSTÂN) VE ŞEHRİN KURULUŞUNA DAİR EFSANELER

AS A TURKISH CITY "SAKASTANA" (SİSTÂN/SİCİSTÂN) AND THE LEGENDS ABOUT FOUNDATION OF THE CITY

Nur AKBAŞ*

ÖZ

Bugünkü Afganistan'da Hilمند nehri etrafında şekillenen ve tarihin farklı dönemlerinde farklı sınırlara sahip bir bölge olan Sistân, M.Ö. VIII. yüzyılda hüküm süren ve ilim dünyasında pek çok araştırmacı tarafından Türk oldukları kabul edilen Sakalara atfen Sakastana olarak adlandırılmıştır. Fars ve Arap devletlerinin bölgeye hâkim olmasıyla Sakastana'ya Farsça Sistân; Arapça'da ise Sicistân adı verilmiştir. Çin sınırlarından Doğu Avrupa'ya uzanan toprakları idare eden Sakaların, bünyesinde farklı etnik kimliklere sahip unsurları barındıran bir konfederasyon şeklinde olduğu düşünülmektedir. Üç farklı gruptan oluşan Sakaların özellikle Hilمند nehri ve çevresinde yaşayan kısmına Drangiana ismi verilmiştir. Zamanla Sistân bölgesinin merkezi konumundaki Zerenc şehrine de aynı ismi verilmiştir. Takriben beş yüzyıl süren siyasi mücadelelerinde pek çok kez yurtlarını değiştirmek zorunda kalan Sakalar, M.Ö. II. yüzyılda bu coğrafyaya geri dönerek bölgeyi önemli bir merkez haline getirmişlerdir. Sistân hakkında özellikle ilk dönem İslâm kaynakları çok fazla bilgi vermektedir. Bu alanın muhtemel sebebi ilk dönem İslâm tarihi yazımının büyük bir kısmının İran yazım geleneği üzerine inşa edilmesiyle ilgilidir. Sistan bölgesi, özellikle İran millî ve kahramanlık destanlarında oldukça önemli bir konuma sahiptir. İran efsanelerinde şehrin kurucusu olarak kabul edilen Hükümdar Gerşasb adına iki farklı efsane bulunmaktadır. Bu efsanelerden hareketle Gerşasb ile Afrasiyab'ın mücadelesinin kaynaklarda oldukça canlı bir biçimde anlatılması, İran-Turan çekişmesinin boyutları ve zihni arka planda İslâmî dönem eserlere tesiri bakımında da değerlendirilmeye muhtaçtır. Şehrin İran yönetiminde de kutsiyet taşıdığı düşünülmektedir. Bunun dışında şehrin en

* Uzm., İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, E-mail: nur_akbass@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7767-9881, Malatya, Türkiye.

bilinen özelliği Rüstem adlı bir hükümdarının olduğudur. İran edebiyatının önemli kahramanı Rüstem, bugün hala Anadolu'da da etkisini gösteren "Zaloğlu Rüstem" hikâyesinin kahramanıdır. Rüstem, kaynaklarda İslâm ordularının bölgeye geldiği dönemde Sistân hâkimi olarak ifade edilmiştir. Ancak bu dönemde müellifler eserlerini rivayet usulüyle kaleme aldıkları için bazen gerçek dışı ve efsanelere dayalı aktarımlar yapılmıştır. Bu husus da muhtemelen Rüstem adının efsanelerde ön plana çıkmasıyla alakalıdır. Çalışmamızda bahsi geçen hususlar aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sistân, Gerşasb, Rüstem, Türkler.*

ABSTRACT

The Sistân a region that was shaped around the Hilmend river in today's Afghanistan and had different borders in different periods of history, It was named "Sakastana" in reference to the Saka's people which was founded in the VIII century BC and were accepted as Turkish by many researchers in the world of science. With the dominance of Persian and Arab states in the region, the Sakastana was called in Persian the Sistân, in Arabic the Sicistân. It is thought that the Saka which govern the lands extending from the borders of China to Eastern Europe, are in the form of a confederation that includes elements with different ethnic identities. The part of the Saka which consists of three different groups, especially living around the Hilmend river, was named "Drangiana". Over time, this name became the name of the city of Zereng which is the center of the Sistân region. The Sakas who had to change their homeland many times in their political struggles which lasted for about five centuries, B.C. II. century they returned to this geography and made it an important center they owned. Especially the early Islamic sources give a lot of information about Sistân. The probable reason for this relevance has to do with the construction of the Iranian writing tradition, a major consequence of early Islamic historiography. The region has a very important structure especially in Iranian national and heroic epics. There are two different legends in the name of King Gerşasb, who is accepted as the ruler of the city in Iranian legends. Based on these legends, the vivid description of the struggle of Gerşasb and Afrasiyab in the sources also needs to be evaluated in terms of the dimensions of the Iran-Turan conflict and its influence on the Islamic period works in the mental background. It is thought that the city also had a sanctity in the Iranian administration. Apart from this, the most well-known feature of the city is that it had a ruler named Rüstem. Rüstem the important hero of Iranian literature, is the hero of the story "Zaloğlu Rüstem", which still shows its influence in Anatolia today. Rustam is mentioned in the sources as the ruler of Sistân at the time when the Islamic armies came to the region. However, in this period, as the authors wrote their works in the narration method, sometimes unrealistic and legendary transfers were made. This issue is probably related to the prominence of the name Rüstem in the legends. The issues mentioned in our communique will be tried to be clarified.

Keywords: *Sistân, Gerşasb, Rüstem, Turks.*

Giriş

Günümüzde İran'ın Afganistan sınırındaki Belûcistân bölgesiyle birleştirilmiş bir eyaleti olan Sistân, tarihi süreçte sınırları genişleyip daralmasına rağmen İran ve Afganistan arasında konumlanmaktadır. Arkeolojik araştırmalarda şehrin sınırlarının, bugünkü İran topraklarının neredeyse yarısına tekabül ettiği ifade edilmiştir.¹ Kuruluş döneminden itibaren uzun bir müddet Hilmen'de nehri ve çevresine yerleşilmesiyle şekillenen Sistân şehrinin sınırları, zamanla genişleyerek doğuda Keşmir'e kadar uzandığı bilinmektedir.² Arap-İslâm Devleti'nin akınlarının başlamasıyla birlikte bölgede uzun yıllar devam eden bir mücadele döneminin yaşanması, Sistân'da bir tarafta Arap hakimiyeti, diğer tarafta ise bir Türk hanedanının hüküm süreceği ölçüde geniş bir eyalet olduğunu göstermektedir.³ Yine İslâm kaynaklarında ilk dönemlerden itibaren Zerenc,⁴ Büst⁵ ve Ruhhac⁶ şehirlerinin Sistân'ın içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte X. yüzyıl kaynaklarında Sistân'ın merkez şehri Zerenc Kalesi'nde beş, ribâtında ise on üç olmak üzere toplam on sekiz adet demir kapısı bulunduğu aktarılmıştır.⁷ Rüzgârın oldukça fazla olduğu şehirde yel değirmenlerinin kurulduğu ve bazı dönemlerde rüzgârın şiddetinden evlerin kum tepeleri altında kaldığı da bilinmektedir.⁸

1. Sistân Adının Kökeni ve Sakalar

Hakkında farklı görüşler bulunmasına rağmen alanın önemli araştırmacıları tarafından Sistân adının M.Ö. VIII. yüzyılda hüküm süren Sakalara ithafen bölgeye verildiği ortaya konulmuştur.⁹ Ancak Sakaların bir bölgeye adını verecek mahiyetteki yerleşimi, M.Ö. II.

¹ Ellworth Huntington, "The Basin of Eastern Persia and Sistân", *Explorations in Turkestan: with an Account of the Basin of Eastern Persia and Sistân*, Edt. R. Pumpelly, Washington 1905, s.230.

² İbn Havkâl, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s.315.

³ Bahsi geçen Türk devleti ve bu devletle yaşanan mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Nur Akbaş, *Türk Şâhîler*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2019, s.46-62.

⁴ Sistân şehri veya bölgesinin uzun yıllar merkezi olan ve şehre ilk adını veren bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İstahîrî, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015, s.213-214; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.315-316.; Seyyid Rasul, "Sukût-u Zerenc; Zuhûr-u Şehr-i Sistân" *Pijûhişnâme-i Târîh Hay-ı Mahallî İrân*, C. 1, S.5 (1393), Mazenderan 1393, s.136; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, çev. Adnan Eskikurt- Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s.415.

⁵ Sistân bölgesinin kuzeyinde, Zerenc'ten sonra en önemli ikinci şehir olan Büst hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mukaddesî, *age*, s.314; Tahsin Yazıcı, "Büst", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.6, s.495.

⁶ Türk Şâhîlerin batı kolunu teşkil eden Rutbillerin yurdu olarak bilinen Ruhhac hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Havkâl, *age*, s.318; G. Le Strange, *age*, s.426.

⁷ İbn Havkâl, *age*, s.315.

⁸ Bkz., Mesûdî, *Altın Bozkırlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s.104.

⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.46. Sakaların menşei hususunda İranlı oldukları görüşü için bkz., Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s.24. Türk olduklarına dair ayrıca görüşler için bkz., Saint Martin, *Fragments D'une Historie des Arsacides*, Paris 1850, s.3 vd.; Ali Ahmetbeyoğlu, "Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih Dergisi*, S. 50 (2009/2), s.16; Ayrıca Saka adının anlamı hususundaki iddialar için bkz., Şemsettin Günaltay, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikâtların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi", *Belleten*, C.II-S. 7-8, (Temmuz 1938), s.349 vd; İlhami Durmuş, "'Saka' Adı Üzerine", *Milli Folklor* S. 19 (Güz 1993), s.33-34. Filolojik unsurlar üzerinden değerlendirilmiş görüşler için bkz., A.D. Mordtmann, "*Ueber die Keilinschriften zweiter Gattung*",

yüzyılda bölgeye çekildiği dönemde gerçekleşmiş olmalıdır.¹⁰ Sistân şehrine özellikle Moğol istilasından sonra Farsça'da öğle vakti anlamına gelen *Nimruz* adının verildiği bilinmektedir.¹¹ Bunun dışında Sistân'ın ilk merkezi konumundaki Zerenc ismi de şehrin adı konusunda etkili olmuştur. Nitekim Sakaların su kenarında yaşayanlar anlamına gelen Drangiana kolu, bahsedilen bu merkezde yaşadığı ve Zerenc adının da Drangiana'nın zaman içerisindeki dönüşümüyle alakalı olduğu düşünülmektedir.¹² Asya bozkırlarından Doğu Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafyada uzun süre hakimiyetini muhafaza eden Sakalar tabii olarak pek çok kavimle karşılaşarak onlar tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Pers kaynaklarında "Saka",¹³ Grek kaynaklarında iskit/skyth¹⁴ ve Çin kaynaklarında "Sai"¹⁵ ismiyle bahsedilmiştir. Sakaların Türk destanlarında ilk olarak Şu Destanı'nda bahsi geçtiği işaret edilmiştir. Bir siyasi teşekkül olarak zikredilen "Şu" ismi, zamanla "Saka" ismine dönüşmüştür.¹⁶ Bu destan ile ilgili rivayetlerin, Sakaların M.Ö.

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, (ZDMG) C. 24, S. 1-2 (1870), s.77; A. Ahmetbeyoğlu, *Bizans Tarihçisi...*, s.15. Konu hakkında destanların vermiş olduğu ayrıntılı bilgi için bkz., Z.V. Togan, *Umumi...*, s.33 vd. Sakalara ait olduğu düşünülen yazıtlarda kullanılan alfabeden yola çıkarak Türk oldukları görüşü için bkz., Gerard Fussman, "Nouvelles inscriptions Saka: ère d'Eucratide, ère d'Azès, ère Vikrama, ère de Kaniska" *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*, S. 67 (1980), s.3 vd.

¹⁰ M.Ö. II. yüzyılda bir domino etkisiyle Büyük Hun Devleti'nin Yüe-çileri, Yüe-çilerin de baskılarıyla Sakaları bu topraklara itmesiyle mümkün olmuştur. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., V.F. Büchner, "Sistân", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1966, s.716.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Sistân", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, s.274.

¹² Sakaların Zerenc çevresindeki hayatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Paolo Daffina, *L'immigrazione dei Saka nella Drangiana*, ISMEO, Roma 1967.

¹³ Pers kaynaklarında hem Saka hem de İskit adının başka bir formu olduğu düşünülen "Aşkûza" ismi kullanılmıştır. Pers kralı Darius'un Behistun kitabelerinde Saka olarak zikredilmiştir. Bkz., *The Sculptures and Inscription of Darius the Great Rock of Behistun in Persia*, ed. British Museum, London 1907, s.91, 151, 157, 220; Walther Hinz, "Zur Behistun-Inschrift des Dareios", ZDMG C. 96, S. 2, (1942), s.338. Aşkûza ise Asur kitabelerinde rastlanan İskit formudur. Bkz., Maximilian Streck, *Assurbanipal und die Letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's*, C.1, Leipzig 1916, s.CCCLVII. Ayrıca aynı eserde yazar Aşkûza ismi hakkında ayrıca bir başlık açarak kendi yorumunu da belirtmiştir. M. Streck, s.375. Mevcut kullanımların dışında Avesta'da ise "Saoçaya" şeklinde ifade edilmiştir. H. W. Bailey, "Avesta and Saka", *Indo-Iranian Journal* C. 11, S.4 (1969), s.290.

¹⁴ Herodot, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 1993, s.287; Ptolemy, *Cladius Ptolemy the Geography*, Eng. trans. E. Luther, New York 2011, s. 144 vd; P.H.L. Eggermont, "The Historia Philippica of Pompeius Trogus and the Foundation of the Scythian Empire", *Papers on the date of Kaniska*, (20-22 April), London, 1960, s.99-100; R.B. Steele, "Pompeius Trogus and Justinus", *the American Journal of Philology* C. 38, S. 1, (1917), s.21 vd., J.M. Alonso-Nunez, "An Augustan World History: the 'Historiae Philippicae' of Pompeius Trogus", *Greece & Rome*, C. 34, S. 1, (April 1987), s.60; Mario Busaagli, "Indian Events in Trogus Pompeius. Search for a Lost Source", *East and West*, C. 8, S. 3, (October 1956), s.239; Ali Ahmetbeyoğlu, "Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 18, S.1, (Temmuz 2003), s.3 vd. Ayrıca Grek kaynaklarında Sakaların Makedonyalı İskender'in doğu seferine kadar *Asya İskitleri* olarak bilindikleri ancak Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki sınırı teşkil ettiğini düşündükleri Don nehrine vardıklarında Saka hakimiyetinin nehrin diğer tarafında da devam etmesi bu topluluğun yurdunun belirlenmesi noktasında kendilerini zorlamasına rağmen yine Asya İskitleri olarak zikrettikleri de bilinmektedir. Bkz., Igor Vasileviç P'yankov, "Sakalar", *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca vd., C.1, Ankara 2002, s.925.

¹⁵ Kürşat Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, İstanbul 2013, s.54; Taishan Yu, "A Study of Saka History", *Sino-Platonic Papers* S. 80 (July, 1998), s.6; Edouard Chavannes, "Les Pays D'Occident D'Après le "Heou Han chou", *T'oung Pao (Second Series)*, C. 8, S. 2, (1907), s.200.

¹⁶ Şu Destanı, esas itibariyle Divân-ı Lügati't-Türk'ün "*Türkmanand*", "*Öge*" ve "*Uygur*" maddelerinde anlatılmaktadır. Ahmet Bican Ercilasun, "Şu Destanı Hakkında", *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, Edt. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s.77-80. Esasen üç maddede de Zülkarneyn ve Türk hakani Şu'nun mücadelesinden bahsetmektedir. Türkmanand maddesinde Hakan Şu ve

XII veya XI. yüzyılda Çin taraflarında Çu Devleti’ni kuran zümreye hatta Çin havalisine göç edilmeden önceki tarihine ait olduğu düşünülmektedir.¹⁷ Esasen Sakalar, M.Ö. VIII. yüzyılda Çinlilerin kuzey bozkırlarında uyguladıkları siyasetlerinin sonucunda tarımsal faaliyet ve hayvancılık açısından yeterli alan bulamayan Türk kabilelerinin batıya doğru hareketlenmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁸ Bu ilerleyiş sırasında Kimmerleri yurtlarından eden Sakalar, onlarla hemen aynı şekilde ilerleyerek bugünkü Anadolu’nun doğu sınırlarına kadar gelmişlerdir.¹⁹ Sakalar yeni yurtlarında Kimmerler ve Mannalara karşı Asurlularla ittifak kurmuş ve Sakaların kağanı Batatua, Asur kralı Esarhaddon (M.Ö. 713)’un kızı ile evlenmiştir.²⁰ Sakalar, bugünkü doğu Anadolu’ya geldikten sonra bölgede Urartularla da münasebetleri olmuştur. Urartu kralı II. Rusa, başlangıçta Kimmerlerle yaptığı gibi Sakalarla da antlaşma yoluna gitmek istemiş²¹ ancak daha sonra Sakalar tarafından ağır yenilgiye uğratılmıştır.²² Sakaların bölgedeki tesirleri Medlerin Babillilerle ittifak kurarak Asur başkenti Ninova’yı düşürmesiyle azalmış ve Sakalar geldikleri Asya topraklarına kadar çekilmeye zorlanmıştır. Medlerden sonra Ahamenişlerle de mücadeleye giren Sakalar, Persleri uzun süre uğraştırmıştır.

2. Sistân Şehrine Dair Efsaneler

İslâm kaynaklarında Sistân’ın insanları, iklimi ve sosyal dokusu hakkında bilgiler verilmiştir. Yine bu kaynaklarda şehirle ilgili ilginç bir efsanevi hikâyeye rastlanmıştır. Anlatıya göre Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın dünyaya sürgün edilme hadisesinde Şeytan’ın da Sistân’a gönderildiği ifade edilmiştir.²³ Sistân ile ilgili kendi adına yazılmış şehir tarihinde pek çok fazileti ve hasletinden bahsedilmiştir. Bu faziletlerden ilki Hz. Nuh’un cezanın kalktığına dair haberi bu şehirde almasıdır. Esere göre haberden sonra Hz. Nuh, şehre çok dua etmiş ve Sistân bu dua ile bereketlenmiştir. Diğer bir fazileti ise Hz. Süleyman ile ilgilidir. Hikâyeye göre Hz. Süleyman, rüzgârdan iklimi ılıman ve havası

Zülkarneyn’in gelişine dair aldığı tedbirler anlatılmıştır. Bkz., Mahmud el-Kaşgârî, *Divan-i Lüğati’t-Türk*, C. 3, çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1998, s.412-413. “Öge” maddesinde de Hakan Şu, Zülkarneyn’in üzerine gençleri göndermiştir. Veziri tarafından bu gençlerin başına tecrübeli bir kimsenin getirilmesi gerektiği ile ilgili hikâyeye yer verilmiştir. Bkz., Mahmud el-Kaşgârî, *Divân-ı...*, C. 1, s.90-91. “Uygur” maddesinde ise Zülkarneyn ve Şu’nun barışından sonra Uygur topraklarında meydana gelen hadise aktarılmıştır. Bkz., Mahmud el-Kaşgârî, *Divân-ı...*, C. 1, s.111-113.

¹⁷ Z.V. Togan, *Umumi...*, s.18. Z.V. Togan destanlar hususunda ayrıca “Göktürk-Çin” ve “İran Hazar” gibi iki varyantın olduğunu, Oğuz Destanı’nın temelinde ise İran hükümdarları ile mücadelelerin anlatıldığını ifade etmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Z.V.Togan, “Sakalar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 17 (Temmuz 1986), s.21 vd.

¹⁸ İ. Durmuş, *İskitler*, s.31.

¹⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Bursa 2014, s.158.

²⁰ M. Streck, s. CCCLXXV.

²¹ M. Taner Tarhan, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (23-26 Mayıs 1983)*, İstanbul 1983, s.113.

²² Hayrunnisa Okur, “Doğu Anadolu’nun Güçlü Krallığı: Urartular”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 10, S. 29, (Mart 2017), s.331.

²³ Mirhand, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2019, s.33. Târîh-i Sistân adlı eserde ise Hz. Âdem’in Hz. Havva’yı ararken Sistân’da dinlendiği, acıktığı için Cebrail (a.s.)’dan yiyecek bir şeyler istediği ve kendisine nar ile hurma ağacının indirildiği anlatılmıştır. Bkz., *Târîh-i Sistân*, çev. Vural Öntürk, *Ayışığı Yayınevi*, İstanbul 2018, s.34.

nahif bir yere götürmesini istemiş ve rüzgâr da Hz. Süleyman'ı Sistân'a getirmiştir. Hz. Nuh kıssasında olduğu gibi Hz. Süleyman'ın da Sistân'ı çok beğendiği ve şehrin onun övgülerine mazhar olmakla bereketlendiği anlatılmaktadır. Şehrin faziletine dair İslâmî intisabın verilmesinden sonra aynı eserde bu kez büyük hükümdarlar üzerinden anlatılan bir önemli hadiseye yer verilmiştir. Her ne kadar bahsedilen eserin yazım tarihi bilinmese de VII. Yüzyıldan daha sonraki bir dönemde yazıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu döneme kadar İran coğrafyasında hüküm sürmüş en muktedir hükümdarlardan birisi de Makedonyalı İskender'dir. İskender'in Hindistan seferi esnasında Sistân'da bir müddet kaldığı ve beğenmediği iki kalenin yıkılıp tek bir kale şeklinde inşa edilmesi emrini verdiği ifade edilmiştir. Hatta İrek adını verdiği bu kalenin eserin yazıldığı dönemde halen kullanıldığı bilinmektedir.²⁴

2.1. Şehrin Kuruluşuna Dair Efsaneler

Sistân ile ilgili efsanelerde kuruluşunun M.Ö. 4000li yıllara dayandığı ve Gerşasb adındaki İranlı bir hükümdar tarafından gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Hükümdar Gerşasb hakkında kaynaklarda iki farklı hikâyeye rastlanmıştır. Bunlardan ilki Esedî Tûsî tarafından kaleme alınan *Gerşasbnâme* adlı eserde verilmiştir. Esere göre Sistân şehrine gelmeden önce Gerşasb, babasından şehrin yönetimine dair nasihatler almış ve şehre geldiğinde bu öğütleri uygulamaya girişmiştir.²⁵ Ancak eserde Gerşasb'ın Sistân'a geldiğinde karşılaştığı düşmanlarına gösterdiği muamele, bölgede kendisinin gelişinden önce bir yönetimin dolayısıyla yerleşik bir ahalinin olduğu izlenimini vermektedir. Binaenaleyh, Gerşasb'ın Sistân'ın kurucusu olmasından çok ele geçirdikten sonra imar ve inşasını gerçekleştirerek şehrin ihyasını sağladığı daha makul görünmektedir. Nitekim kaynaklarda şehrin sınırları içerisinde çölün bulunduğu ve kum fırtınalarının bazı

²⁴ *Târîh-i Sistân*, çev. Vural Öntürk, s.35. Şehrin diğer adları ve bölgeleri ile ilgili bilgiler diğer İslam kaynaklarıyla benzerlik gösterse de bu eserde diğerlerinden farklı olarak Zemindaver, Kâbil ve çevresi de Sistân sınırlarına dahil edilmiş hatta bu şehirlerin Gerşasb'ın anne tarafından dedesi Guderz tarafından yaptırıldığı anlatılmaktadır. Bkz., *Târîh-i Sistân*, çev. V. Öntürk, s.45 vd.

²⁵ "...Rüzgâr gelip toprağı ve bütün şehri ve etrafını birbirine kattı. Öğüt verdi ki şehri ağaç, taş ve diğer şeylerle donat ve birbirine bağla ki bir taraftan su bir taraftan toprak (kum fırtınası) gelse dahi bir tarafı kale gibi bir tarafı deniz gibi bir zırh olmuş olsun. Kimse içindeki sırrı bilmesin (içindekilerden haberdar olmasın) İçindeki sadece seninle yaşarsa ne sen peşinden gidersen ne tekrar aranırsın kimse içinden haberdar olmaz. Eğer bir mektubun cevabı geç gelirse bil ki işin uzamıştır. Hiçbir yere ne altınsız ve gümüşsüz, ne atsız, ne de yay ve oksuz gitme. Eğer kinci bir düşmanın ortaya çıkarsa ondan her zaman kendini koru. Her işini ondan gizli tut. Eğer onunla savaş yapacağını öğrenirse pek çok hileye başvurur. Orduya bir yere hareket emri verdiğinde çabuk varmalarını emir ver. Öyle emir ver ki altın ve gümüş verdiğin gibi, düşmandan korktuğunu bilmesinler. Savaşta her gün yeni yollar aramasını bil ki düşmana çare bırakma. Gece yattığın yeri değiştir, tattırmadan bir yudum su bile içme. Savaşçılarına muhabbetli davran her gece devriyeler gezdir. Ordunun içinde ve hatta çadırın içinde bile yalnız kalma. Eğer gece kaçarsan peşinden kimse gelmez. Etrafında mert ve cesur savaşçıları uzak tutma ki onlar savaşın kaleleridir. Eğer galip gelirsen Allah'tan kork ve ordunun her ferdini ayakta tut. Kaçan düşmanları yakaladığında o gariban olanların (esirlerin) kanını dökme. Eğer düşmanı ele geçirirsen öldürme, hepsini esir al. Eğer diriyi öldürürsen, bir daha diriltmeye gücün yetmez. Eğer bir gün ihtiyacın olursa dosttan bile fazla işe yarar. Gece ilk önce yarının işini düşün, bil ki doğru iş yaparsın. Şahların soyunu zihninden uzak tutma ki o hanedanlar çok eskidir. Bu dünyanın canlıları çabuk ölürlere, bil ki onlarda canlıydı.", Esedî Tûsî, *Gerşasb-Nâme*, tah. H. Yağmani, Tahran 1317, s.261-266.

dönemlerde evleri büyük kum yığınları altında bırakabildiği ifade edilmiştir.²⁶ Bu sebeple babasının öğütleri ve şehre geldikten sonra gerçekleştirdiği faaliyetlerden hareketle kum fırtınasının önüne kalelerle geçilmeye çalışılmış olmalıdır.

Şehrin kuruluşu ile ilgili bir diğer hikâye ise *Târîh-i Sistân* adlı eserde geçmektedir. Eserde hikâyeye Gerşâsb'ın bir şehir kurma isteği ve alimleri etrafına toplaması ile başlanmıştır. Ardından alimlere *yedi, dört ve on ikiden bakarak*²⁷ hesap yapmalarını istemiştir. Kurmak istediği şehrin en müreffeh, en mümbit şehir olması arzusunda olan Gerşâsb'ın bu hayalinin gerçekleştiği görülmektedir. Muhtemelen, İslâmiyet'in ortaya çıkışından sonraki bir dönemde kaleme alındığı için eserde hikâyenin sonu Hz. Muhammed'e dayandırılarak O'nun dönemine kadar şehrin ayakta kalacağı ve İslâmiyet'i İran topraklarında ilk kabul edenlerin de Sistân ahalisi olacağı ifade edilmiştir.²⁸ Eserde kuruluş hakkında verilen hikâyenin devam eden satırlarında Türk hükümdarı Afrasiyab ile ilgili hakaretamiz ifadeler görülmektedir. Bu ifadelerin sebebinin müellifin milli kimliği dolayısıyla kullandığı düşünülmele birlikte İrân-Turân çekişmesinin XIV. yüzyılda hala zihni arka planda devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bahsedilen bu çekişmenin tarafları arasındaki mücadele M.Ö. VI. yüzyıla dayanmaktadır. Pers kralı Kiros'un Sakalara kurduğu tuzakla alt etmesi ve kazandığı büyük zafer sonrası İran halkı tarafından bugün dahi kutlanan bir Saka Bayramı olduğu ifade edilmiştir.²⁹ Ancak yapılan araştırmalar sonrasında bahsedilen bu Saka bayramının Sâmi kökenli bir mitolojik hadise olduğu ortaya konulmuştur.³⁰ Saka Bayramı hususunda Zeki Velidi Togan ise İran'da günümüzde hâlâ bu zaferin kutlamalarının devam ettiğini, Tir-mah ayının on üçüncü günü kutlanan bu bayramın adının da *Tiregân Bayramı* olduğu görüşündedir.³¹ Tiregân bayramının kökeni diğer kaynaklarda ise Afrasiyab'ın İrânşehr'i zaptı ve sonrasında meydana gelen hadiselerle dayandırılmaktadır.³²

2.2. Şehrin Büyük Kahramanı: Zaloğlu Rüstem Efsanesi

²⁶ “Gerşâsb, babasından aldığı nasihatle mutlu bir şekilde Sistân'ın yolunu tuttu. Kabil'den getirdiği esirleri bir yerde topladı sonra hepsinin öldürülmesi emrini verdi. O esirlerin kanı ile bir harç yapılarak şehrin yarım kalan duvarları tamamlandı. Şehri yeniden inşa ederek onu beş demir kapı ile donattı. Ortasından bir kapı açtı, ondan sonra gelen kum fırtınasından korkmadı. Tus ve Kirman'dan pek çok grup vardı, ordu kurmuşlardı. Yanlarında sadece Kabil talanından kalan kadınlar vardı. Her gün onların erkekleri şehrin her tarafında hırsızlık ve talan yapıyorlardı. Zehhak (Zehak) Gerşâsb'ı ziyarete gelerek Pehlivan şehri Sistân'ı gezdi ve büyük bir sevgiyle karşılandı. Şehrin inşası çok iyi olmuş ve şehrin eli çok genişlemişti.”, Esedî Tusî, *age*, s.267.

²⁷ Rakamların özellikle milletlerin yaradılış ve şehirlerin kuruluş hikayelerinde sık sık kullanılan bir unsur olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen yedi, dört ve on ikiden bakılması hadisesi ise, Sâmi hassaten Babil döneminde haftanın yedi gününde ayın dört evresinin gözlenmesine dayandırılmaktadır. Bunun dışında Zerdüştilerin de Ahura Mazda, Ay, Ateş, Rüzgâr, Güneş, Hava ve Su'dan oluşan yedi tanrısına da işaret edilmiş olabilir. Bkz., Mustafa Öz, “Seb'a”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, s.241.

²⁸ Bahsi geçen hikâye için bkz., *Târîh-i Sistân*, çev. V. Öntürk, s.30.

²⁹ Strabo, *the Geography of Strabo*, İng. çev. Horace Leonard Jones, Vol. 8/5, London 1961, s.263.

³⁰ H. Gelzer, “Kappadocien und seine Bewohner”, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Alteethumskunde* Vol. 13 (1875), s.21-22.

³¹ Z.V.Togan, *Umumi...*, s.167.

³² Birunî, *Maziden Kalanlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul 2011, s.203-205.

Kelime anlamı olarak “cesur, yiğit” anlamına gelen Rüstem,³³ İran’ın güçlü efsanevi kahramanlarından birisidir. Hz. Nuh’un oğlu Sam’ın torunu ve Zal’in³⁴ oğlu olan Rüstem, aslında Part döneminde yaşadığı ve Şehnâme’de yer almasıyla efsanevî bir şahsiyete dönüştüğü düşünülmektedir.³⁵ Şehname’de Rüstem’in henüz doğmadan kudretinden annesinin takatsiz kaldığı, doğumunun da annesinin karnının yarılarak gerçekleştirildiği ve tarihi şahsiyetlerin çoğunun doğumunda görüldüğü gibi avuncunda kanla doğduğu anlatılmaktadır.³⁶ Yine aynı eserde Rüstem’in düşmanlarına karşı kazandığı zaferlerden sonra Afrasiyab’ın İran’a sefere çıktığı anlatılmaktadır. Sistân, Rüstem’in ata yurdu olarak görülmektedir. Rüstem’in dedesi Sam’ın vefat ettiği ve babası Zal’ın da onun mezarını hazırladığı sırada Afrasiyab, Şemâsâs ve Hazervan adlı iki komutanını İran’a göndermiş ve şartların bu toprakları ele geçirmek için elverişli olduğunu babasına bildirmiştir.³⁷ Gönderilen iki komutanın öldürülmesi ardından Afrasiyab ile Rüstem arasında mücadeleler başlamıştır. Oldukça uzun süren mücadelelerde taraflar kat’i bir üstünlük sağlayamamış ancak Afrasiyab ve Rüstem mücadelesinin sonu Turanlıların büyüye başvurarak Rüstem ve ordusunu mağlup etmesiyle açıklanmıştır.³⁸ Yaşanılan mücadelelerde özellikle Sistânlı bir kahraman olan Rüstem, neredeyse tüm eserin başkahramanı görülmüş ve daha sonraki dönemlerde yazılan milli destanların da Sistân bölgesinde yetişmiş kahramanlardan seçildiği görülmüştür.³⁹

Hz. Muhammed döneminde yazım faaliyetlerinin sınırlandırılması, daha sonrasında da devletin iç meseleleri sebebiyle Arap-İslâm yazım geleneği, uzun bir müddet ilmî faaliyetlerde kendi gelenekleriyle sınırlı kalmıştır. Ancak Emevîlerin devletin başına geçmesiyle bu faaliyetler artmıştır. Özellikle Sâsânî hakimiyetine son verilmesinin ardından İran kültürü ve yazım gelenekleri, Arap müelliflerin eserlerini etkilemeye başlamıştır. Nitekim İran efsanelerindeki pek çok hükümdar, İslâm dönemi siyasetnamelerinde örnek şahsiyet olarak gösterilmiştir. Dönemin İslâm müelliflerinde aşamalı bir şekilde devam eden İran edebiyatı etkisi, Abbasîlerin ilmi faaliyetlere yöneldiği XI. yüzyıldan itibaren ilim dilinin Farsça olmasıyla en üst seviyeye çıkmıştır. Dolayısıyla İran milli kahramanlarından Rüstem de Arap-İslâm müelliflerinin eserlerinde oldukça mühim ve kudretli bir şahsiyet olarak yer bulmuştur. Rüstem’in bu denli meşhur

³³ Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say yayınları, İstanbul 2015, s.473. Ancak Şehname’de ismin “kurtuldum” anlamına geldiği ifade edilmiştir. Bkz., Firdevsî, *Şehnâme*, C. 1., çev. Necati Lugal- Kenan Akyüz, Maarif Vekaleti, Ankara 1947-1956, s.333.

³⁴ Gerek Şehnâme’de gerek Târîh-i Sistân’da Zal’ın adına Destân olarak da rastlanılmıştır. Bkz., Firdevsî, *age*, s.355; Târîh-i Sistân, s.33.

³⁵ Nimet Yıldırım, “Rüstem-i Zâl”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, s.294.

³⁶ Firdevsî, *age*, s.328-333.

³⁷ Firdevsî, *age*, s.373. Bu haberde Afrasiyab’ın “*Senin anlayacağın, Şemâsâs öğle vakti tahta oturmuş ve başına da yeryüzünü aydınlatan saltanat tacını koymuş demektir*” şeklindeki ifadesinde, öğle vakti olarak çevrilen kısmın orijinal nüshada “Nimruz’da” şeklinde kaydedildiği ifade edilmiştir. *Nimrûz* kelimesi Farsçada “gün ortası, öğle vakti” anlamlarına gelip [bk.z, M. Kanar, *age*, s.486, 940] bir zaman dilimini ifade etse de buradaki kullanımda Sistân’ın diğer bir adı olan Nimrûz’un kastedildiği düşünülmektedir. Nitekim bahsedilen kelimenin ardından tahta oturmak geldiği için daha çok bir yer ismi olması gerektiği düşünülmektedir.

³⁸ Firdevsî, *age*, C. 3, çev. Necati Lugal, MEB, İstanbul 1995, s.556-557.

³⁹ Firdevsî, *age*, C. 1, s.XIX.

bir şahsiyet olması ve Sistânlı olması, İslâm Devleti'nin doğu fetihlerinin anlatıldığı eserlerde bölgenin hükümdarına Rüstem veya Rüstem b. İran adının verilmesine sebep olmuştur. Kaynaklardaki şahsiyetin aksine, bu dönemde İslâm ordularının Sistân'da karşılıklarına çıkan ilk hükümdar, ismi zikredilmeyen ancak Akhun bakiyesi Halaçlardan olduğu bilinen Kâbilşâh ve Rutbil'dir.⁴⁰

Rüstem'in hikayesi sadece Arap müelliflerin eserlerini değil daha sonraki dönemde Türk hikâyeye geleneğini de etkilemiştir. Zaloğlu Rüstem hikâyelerinin Cumhuriyet dönemi ilk yıllarında gazetelerde tefrikalar halinde yayınlandığı⁴¹ ve köylerde ya da aile büyüklerinin evlerinde bu hikâyelerin okunduğu bilinmektedir. Zaloğlu Rüstem gibi ilk İslâm dönemi eserlerinin okunduğu bu aile meclislerinde, bahsedilen karakterler Müslüman ve büyük bir gazi olarak aktarılmıştır. Bu tahayyül, Türk İslâm kültürünün İran terminolojisi üzerinden aktarılmasıyla ilgili olabileceğini akla getirmektedir.

Sonuç

Günümüzde İran'ın doğu eyaletlerinden biri olan Sistân'ın adı, M.Ö. VIII. yüzyılda hüküm süren Sakaların, M.Ö. II. yüzyılda bugünkü Afganistan'da Hilmend nehri çevresine çekilmeleriyle kurulan Sakastana şehrine dayanmaktadır. Kuruluş döneminden itibaren zaman içerisinde genişleyip daralmasına rağmen şehrin mevcut konumundan çok değişmeden uzun yıllar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Şehir, hakimiyeti altına girdiği İran ve Arap devletlerinin döneminde Sistân veya Sicistân şeklinde zikredilmiş, her iki ulusun edebiyat ve tarih alanına dair eserlerinde şehirle ilgili oldukça önemli bilgiler verilmiştir. Arap-İslâm Devleti, iç meselelerini halletmesinin ardından hem yeni dinlerinin bir emri olarak askerî faaliyetlere hem de sosyo-kültürel bakımdan dış dünyaya açılmaya başlamışlardır. 661 yılından itibaren başlayan hassaten doğu akınlarında Arap-İslâm orduları, Hindistan'a kadar ilerlemeyi başarmışlardır. Görülen veya ele geçirilen uzak topraklar, İslâm coğrafyacıları tarafından pek çok eserle tanıtılmaya çalışılmıştır. Tanıtım yapılırken dönemin şartlarında şehrin ziyaret edilmesi mümkün olmayan durumlarda, gören kimselerin rivayetleri veya şehir hakkında eski eserlerde verilen bilgilerden istifadeyle gerçekleştirilmiştir. Yazılan bu eserlere bakıldığında zaman zaman rivayetlerin mübalağası ya da eski eserlerdeki efsanevi unsurların dahil edilmesi sebebiyle kaynağın dikkatle kullanılması gerektiğini göstermiştir. Binaenaleyh Sistân şehri, Arap İslâm müellifleri tarafından bahsedilen yöntemlerle kaleme alındığı görülmektedir. Çünkü şehrin ele geçirildiği dönemdeki hükümdarı pek çok İslam kaynağında Şehnâme'nin meşhur kahramanı Rüstem veya Rüstem b. İran şeklinde kaydedilmiştir. Ancak yine İslâm kaynaklarından hareketle Sistân bölgesine gelindiğinde ilk karşılıklarına

⁴⁰ Bkz., N. Akbaş, *agt*, s. 46-47.

⁴¹ 1 Haziran 1937 tarihi Salı günü Son Posta gazetesinde "Zaloğlu Rüstem" hikayeleri tefrikalar halinde yayınlanmaya başlamıştır. Bkz., "Yeni Tarihi tefrikamız Zâloğlu Rüstem, *Son Posta*, 1 Haziran 1937, s.1. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZET> E/son%20posta/son%20posta_1937/son%20posta_1937_haziran_/son%20posta_1937_haziran_1_.pdf, 28.12.2022 sa.21:52.

çıkan muhalif grubun Türk Şâhiler olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra İran edebiyatında Rüstem efsanesinin sonrasında Sistân üzerine pek çok kahramanlık destanının kaleme alındığı bilinmektedir. Şehrin kurucusu olarak bilinen Gerşab'ın adına yazılan Gerşasbnâme adlı eser bu geleneğin en önemli örneğidir. Şehrin kuruluşuna dair bu hikâye incelendiğinde Gerşasb'ın Sistân'a geldiğinde hali hazırda kurulu olan bir şehri ele geçirerek belki sadece ihya ve inşasıyla şehri kalkındırabildiği ifade edilebilmektedir. Sistân tarihi hakkında yazılan Târîh-i Sistân adlı eserde de yine şehrin kurucusunun Gerşasb olduğu ve Afrasiyab'ın da bölgeyi büyüyle ele geçirdiği ifade edilmiştir. Neticede bahsedilen eserlerin İranlı müellifler tarafından yazıldığı düşünüldüğünde kadim İran-Turan çekişmesinin gerek XI. yüzyılda gerekse XIV. yüzyılda zihni arka planda devam etmesi ilmi faaliyetlere de yansımış hatta bu etkileşim Arap ve Türk edebiyatına da tesir ederek kendine yer bulmuştur.

KAYNAKÇA

AHMETBEYOĞLU, Ali, "Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih Dergisi*, S. 50 (2009/2), s.11-25.

AHMETBEYOĞLU, Ali, "Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 18, S.1, (Temmuz 2003), s.3 vd.

AKBAŞ, Nur, *Türk Şâhiler*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2019.

BAILEY, Harold Walter, "Avesta and Saka", *Indo-Iranian Journal* C. 11, S.4 (1969), s.289-292.

BİRÜNÎ, *Maziden Kalanlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul 2011.

BUCHNER, V.F., "Sistân", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1966, s.715-721.

Busaagli, Mario, "Indian Events in Trogius Pompeius. Search for a Lost Source", *East and West*, C. 8, S. 3, (October 1956), s.239.

DAFFINA, Paolo, *L'immigrazione dei Saka nella Drangiana*, ISMEO, Roma 1967.

EGGERMONT, P.H.L., "The Historia Philippica of Pompeius Trogius and the Foundation of the Scythian Empire", *Papers on the date of Kaniska*, (20-22 April), London, 1960, s.99-100.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "Şu Destanı Hakkında", *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, Edt. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s.77-80.

ESEDÎ TUSÎ, *Gerşâsb-Nâme*, tah. H. Yağmanî, Tahran 1317.

- FİRDEVSÎ, *Şehnâme*, C. 1., çev. Necati Lugal- Kenan Akyüz, Maarif Vekaleti, Ankara 1947-1956.
- FUSSMAN, Gerard, “Nouvelles inscriptions Saka: ère d'Eucratide, ère d'Azès, ère Vikrama, ère de Kaniska” *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*, S. 67 (1980), s.1-44.
- GELZER, H., “Kappadocien und seine Bewohner”, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Alteethumskunde* Vol. 13 (1875), s.14-26.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- GÜNALTAY, Şemsettin, “Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi”, *Bellekten*, C.II-S. 7-8, (Temmuz 1938), s.337-365.
- HERODOT, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 1993.
- HINZ, Walther, “Zur Behistun-Inschrift des Dareios”, *ZDMG* C. 96, S. 2, (1942), s.326-349.
- HUNTINGTON, Ellworth, “The Basin of Eastern Persia and Sistân”, *Explorations in Turkestan: with an Account of the Basin of Eastern Persia and Sistân*, Edt. R. Pumpelly, Washington 1905.
- İBN HAVKÂL, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- İSTAHRÎ, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayıışığı Kitapları, İstanbul 2015.
- J.M. Alonso-Nunez, “An Augustan World History: the 'Historiae Philippicae' of Pompeius Trogus”, *Greece & Rome*, C. 34, S. 1, (April 1987), s.60.
- KANAR, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say yayınları, İstanbul 2015.
- MAHMUD EL-KAŞGARÎ, *Divan-i Lügati't-Türk*, C. 1-3, çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1998.
- MARTIN, Saint, *Fragments D'une Histoire des Arsacides*, Paris 1850.
- MEMİŞ, Ekrem-BÜLBÜL, Cemil, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Bursa 2014.
- MESÛDÎ, *Altın Bozkırlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
- MİRHAND, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2019.

MORDTMANN, A.D., “Ueber die Keilinschriften zweiter Gattung”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, C. 24, S. 1-2 (1870), s.1-84.

MUKADDEŞİ, *İslâm Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

OKUR, Hayrunnisa, “Doğu Anadolu’nun Güçlü Krallığı: Urartular”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 10, S. 29, (Mart 2017), s.313-355.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Sîstan”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, s.274-276.

PTOLEMY, *Cladius Ptolemy the Geography*, Eng. trans. E. Luther, New York 2011.

PYANKOV, Igor Vasileviç “Sakalar”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca vd., C.1, Ankara 2002, s.922-939.

RASUL, Seyyid, “Sukût-u Zerenc; Zuhûr-u Şehr-i Sistân” *Pijûhişnâme-i Târîh Hay-ı Mahallî Îrân*, C. 1, S.5 (1393), Mazenderan 1393, s.121-138.

STEELE, R.B., “Pompeius Trogus and Justinus”, *the American Journal of Philology* C. 38, S. 1, (1917), s.19-41.

STRABO, *the Geography of Strabo*, İng. çev. Horace Leonard Jones, Vol. 8/5, London 1961.

STRANGE, Guy Le, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, çev. Adnan Eskikurt- Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

STRECK, Maximilian, *Assurbanipal und die Letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh’s* C.1-3, Leipzig 1916.

TAİSHAN YU, “A Study of Saka History”, *Sino-Platonic Papers* S. 80 (July, 1998), s.1-231.

TARHAN, Taner, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (23-26 Mayıs 1983)*, İstanbul 1983, s.109-120.

Târîh-i Sistân, çev. Vural Öntürk, Ayışığı Yayınevi, İstanbul 2018.

The Sculptures and Inscription of Darius the Great Rock of Behistûn in Persia, edt. British Museum, London 1907.

Togan, “Sakalar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 17 (Temmuz 1986), s.21-25.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

YAZICI, Tahsin, “Büst”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.6, s.495.

YILDIRIM, Kürşat, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, İstanbul 2013.

YILDIRIM, Nimet, “Rüstem-i Zâl”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, s.294.

“Yeni Tarihi tefrikamız Zâloğlu Rüstem, *Son Posta*, 1 Haziran 1937, s.1-16.